

TEOLÓGIA AKO CESTA K ATEIZMU?

(krátky náčrt "dvoch typov filozofie náboženstva" podľa P. Tillicha)¹

RÓBERT ADAMEC, Evanjelicko-bohoslovecká fakulta UK, Bratislava

Poviazanosť pod vládou "mocností"² (ktoré sú vlastným psychologickým materiálom mýtu) "porazilo" západné ľudstvo dvojakým spôsobom. Jednak nábožensky - podriadením jedinej z nich Bohu izraelských prorokov, a jednak filozoficky - podriadením princípu reálnejšiemu, ktorý zahŕňal všetky ostatné princípy, čo mu umožnilo stať sa univerzálnym. "Mocnosti" takto stratili svoj sakrálny charakter a s ním aj moc nad ľudským vedomím. Všetka svätosť bola prenesená na *absolútneho* Boha či na absolútny Princíp. Avšak "mocnosti", akokoľvek podriadené a transformované, neboli úplne vyhladené, teda v konečnom dôsledku ani "prekonané". Paul Tillich varuje: "Mohli a môžu sa kedykoľvek vrátiť a nastoliť vládu povery a strachu. Dokonca aj "absolútny Boh" sa môže stať jednou z mocností medzi inými mocnosťami, možno najvyššou, ale už nie absolútnou. Ochraňovať náboženstvo - rovnako ako vedecký výklad skutočnosti - pred návratom mocností je jednou z úloh filozofie náboženstva." ([3], 72)

Podriadením "mocností" absolútnemu Bohu vzniká *problém dvoch absolútnych veličín* - náboženského a filozofického absolútna. *Deus a esse* (Boh a bytie) nemôžu byť (ako dve absolútne veličiny) nespojené! Toto spojenie bolo dosiahnuté jednoduchým výrokom "*Boh je*" a práve povaha tohto spojenia, hovorí Tillich, je pre filozofiu náboženstva problémom všetkých problémov ([3], 72).

Klasickú odpoveď na tento problém podal Augustín - styčným bodom dvoch absolútnych veličín *je sama podstata pravdy*. Veritas (pravda) je predpokladom každého filozofického argumentu - *veritas je Boh* - a tohto Boha potom Tillich spája s *bytím* tak, že tvorí jeho najzákladnejší základ. Znamená to, že predpokladom každej filozofickej otázky (po bytí), teda aj otázky po Bohu, je samotný *Boh* ako náboženská veličina. Je to (podľa Tillichovho pojmoslovía) "ontologické" (ale mohli by sme povedať aj "psychologické") riešenie problému filozofie náboženstva. K Bohu sa nikdy nedá dôjsť, ak je iba *predmetom* otázky. Boh musí byť samotným *základom* všetkých otázok po Bohu ([3], 73). Tillich aplikuje tieto augustínovské tézy na margo otázok po existencii resp. neexistencii Boha: "Ak začneme otázkou, či Boh existuje alebo nie, nemôžeme sa k nemu nikdy dostať, a ak tvrdíte, že existuje - ste od Neho ešte ďalej ako keby ste tvrdili opak. Boh, o ktorého existencii alebo neexistencii je možné sa dohadovať, je len *vec povedľa iných vecí* (nie je teda podstatou, ale iba predmetom otázky). Potom je úplne

¹ Rovnomenná esej vyšla v zborníku *Theology of Culture*, ktorý z Tillichových článkov a esejí, pôvodne publikovaných v časopisoch, zostavil R. C. Kimball (Oxford University Press, 1959). Pozn.: čerpám z českého prekladu Mileny Bartlovej in: P. Tillich: *Biblické náboženství a ontologie* ([1], 71 - 89).

² "... na polovicu náboženských, na polovicu magických, na polovicu božských, na polovicu démonických, na polovicu nadľudských a na polovicu podľudských, na polovicu abstraktných a na polovicu konkrétnych bytostí" - ako Paul Tillich definuje tieto "mocnosti" ([1], 72).

oprávnená otázka, či taká *vec* existuje, a rovnako oprávnená je aj odpoveď, že neexistuje." ([2], 64 - 65). (Pojmom "existencia" sa *tu* myslí iba vecné vyskytovanie!)

Na tomto základe Tillich pokračuje: "Je poľutovaniahodné, ak si vedci myslia, že vyvrátili náboženstvo, keď dokázali, že nie sú znesiteľné žiadne dôkazy pre existenciu takejto bytosti. V skutočnosti nielen že náboženstvo nevyvrátili, ale dokonca mu preukázali neoceniteľnú službu - *prinútili ho, aby znovu uvážilo a nanovo vymedzilo význam slova BOH.*" ([2], 64 - 65) Paul Tillich však kritizuje aj teológov, ktorí v podstate postupujú rovnako, len z opačnej strany. Robia totiž tú istú chybu, keď "začínajú svoje poslanstvo tvrdením, že je najvyššia bytosť (Boh), ktorej autoritatívne zjavenie prijali. Pre náboženstvo sú nebezpečnejší ako tzv. ateistickí vedci, pretože už urobili prvý krok na ceste, ktorá nevyhnutne vedie k tomu, čomu sa hovorí *ateizmus*. Teológovia, ktorí robia z Boha "najvyššiu bytosť", ktorá poskytla niektorým ľuďom o sebe informácie, nevyhnutne budí odpor tých, ktorí sa (podľa spomínaných teológov) musia podriaadiť autorite týchto informácií ([2], 64 - 65).

Františkánska vetva scholastiky 13. storočia (Alexander Halský, Bonaventúra, Matúš z Aquasparty) rozvinula augustinovské riešenie do náuky o princípoch teológie na "ontologickej" metóde. Hlavný dôraz kládla na *bezprostrednosť poznania Boha*, ktorý je poznateľný sám osebe bez sprostredkovania ako všetkému spoločná jednota a ako taký je Tillichovi *identitou subjektu a objektu*. Paul Tillich pripomína, že "pochybnosti sú možné iba *pri oddelení* subjektivity a objektivity. Psychologicky je síce pochybnosť možná, avšak logicky je *Absolútne* (myslí sa *tu* na nepredmetnú esenciálnu totalitu, Pravdu ako zjednotenie bytia a myslenia) potvrdené aj aktom pochybnosti..." ([3], 74)³

Boh je teda samotným Princípom poznania, prvou Pravdou, vo svetle ktorej je známe všetko ostatné - je to nezameniteľné, večné Svetlo, objavujúce sa v logických a matematických axiómoch a takisto aj v primárnych kategóriách myslenia. Tento Boh je prítomnosťou v našej myslí ako sám Princíp - *prítomnosť pravdy* samotnej. *Sapientia* (múdrosť) je poznanie tohto princípu. Znamená to, že múdrosť je buď bezprostredná, autentická (a nie autoritatívne podávaná či prijímaná!), alebo vôbec nie je - tvrdí Paul Tillich. Toto poznanie je odlišné od *humana ratiotinatío*, ľudského rozvažovania, rovnako ako od *scripturarum auctoritas*, autority Písma svätého. Je to *certitudo ex se ipsis* - istota z vecí samých, bez sprostredkovania. Tillich slovami Alexandra Halského prízvukuje, že vnímanie a prijímanie večnej pravdy je *totožné* ([3], 74). Subjekt a objekt sa zúčastňujú na Bytí samotnom a toto Bytie (nie však bytosť) je číra *aktualita*. Tak ako všetko, čo vidíme, vidíme vo svetle bez toho, aby sme si pritom uvedomili aj samo svetlo, tak aj skrze Bytie vnímame všetko, čo je, ale mnohokrát si Bytie samo nemusíme ani uvedomiť. Takto však človek zostáva "na povrchu" neuvedomovaním si Bytia samého nie je na ceste "do hlbiny" k Pravde ([5], 42). *Múdrosť* teda nezávisí od miery

³Treba pripomenúť, že Tillich, aj keď prísne (až učebnicovo) logicky prenáša filozofické pojmy do teológie, vychádza z tzv. nemeckej objektívno-idealistickej filozofie (celý život bol ovplyvnený konceptom F. W. Schelinga), podľa ktorej je totožnosť myslenia a bytia základným princípom pravdy, v ktorej sa spája objekt so subjektom do *esenciálnej jednoty*. (Pozri napr. ([4], 516).

nazbieraných vedomostí a kvantitu informácií o čiastkových veciach, ale je (hlbinným) pohľadom skrze tieto jednotlivosti smerom k jadru vecí - k *Bytiu samotnému* ([5], 42).

Na tomto základe potom Tillich rozoberá tzv. *ontologický dôkaz Božej existencie*. Nie je to "dôkaz" a nepojednáva o "Božej existencii", aj keď bol takýmto spôsobom často formulovaný. *Je to racionálny "opis vzťahu" našej myslí k Bytiu ako takému* ([3], 75). Naša myseľ obsahuje *principia per se nota*, ktoré sú bezprostredne evidentné, kedykoľvek si ich všimneme, a tvoria Absolútne, v ktorom *aktuálne* nie je rozdiel medzi poznávaním a vedením. Toto Absolútne ako princíp Bytia je absolútne isté - musí byť myslené, lebo je samo predpokladom všetkého myslenia. Avšak Anselmus zamenil tento "princíp" na univerzálnu "bytosť" a táto "chyba" v algoritme dejín teológie spustila podľa Tillichu celú pochybenú teologickú vetvu. Canterbury biskup otvoril touto "premenou" cestu všetkým útokom od Gaunilona cez Tomáša Akvinského až po Kanta, ktorí síce právom popierali logický prechod od nepochybnosti Bytia samého k najvyššej bytosti - teda od princípu mimo esenciu a existenciu k niečomu, čo (vecne) existuje ([3], 76). Avšak kritike Tomáša Akvinského a iných nešlo o to, aby sa vnímanie "ontologického prístupu" dostalo do pôvodnej "predanselmovskej podoby", ale podarilo sa jej podkopať dôveru v "ontologický prístup" ako taký a v bezprostrednú náboženskú istotu.

Pre tomistický prístup je charakteristické, že cesta k Bohu nie je bezprostredná, ale sprostredkovaná. Je to cesta vyvodzovania, ktorá však nepodáva žiadnu istotu, a preto musí byť neustále dopĺňovaná *autoritou*. Bezprostredná racionalita je tu nahradená racionalitou argumentatívnou spolu s neracionálnym prvkom - autoritou. Pre človeka je teda nemožné držať sa nestvorenej pravdy, lebo spomínané princípy nie sú prítomnosťou božského v nás, ale sú iba stvorenými štruktúrami mysle. Bezprostredné vedomie Absolútne je takto zničené - *sapientia*, poznávanie princípov nie je kvalitatívne odlišné od *scientia*. Pre takúto teológiu je preto najvhodnejšie, ak sa neustále obzerá po autorite. Z Biblie sa potom stáva súbor absolútne pravdivých výrokov⁴ namiesto toho, aby bola (ako pre Bonaventúru) sprievodcom pri kontemplácii ([3], 77) - svedectvom bezprostredného vzťahu človeka a Boha. Tomistická metóda, hovorí Tillich, parafrázujúc Matúša Aquapartskeho, preto môže byť užitočná pre vedecké účely, ale nikdy nemôže dosiahnuť Absolútne - buduje síce cestu vedy, ale rúca cestu múdrosti ([3], 74).

Na rozdiel od františkánskych prívržencov "ontologického prístupu", ktorí rozlišujú tvrdenia patriace k večnej pravde, a sú preto bezprostredne evidentné (Boh ako *esse*, *verum* a *bonum*), a druhotné tvrdenia, stelesňujúce večnú pravdu v časných formách, ktoré sú podmienené a neevidentné (vtelenie alebo učenie o cirkvi), Tomáš kladie všetky teologické výroky na jednu rovinu - na rovinu autority. Dôsledkom je odtrhnutie *credere* a *intelligere*. Znamená to, že u Tomáša nemôže byť predmet objektom viery a zároveň aj poznania - viera tu neznamena priamy kontakt s predmetom a je zároveň menej ako poznanie. Tu sú podľa Tillichu korene degradácie pojmu "viera", ktorým sa potom myslí dôverčivosť niečomu *málo zrejmému*, a slovo "viera" je pre súčasnosť takmer nepoužiteľné. Roztrhnutie viery (v zmysle podriadenia sa autorite) od poznania (v zmysle vedy) je násilným oddelením psychologických funkcií, ktoré boli predtým (pre Augustína) výrazmi tej istej psychickej substancie. Medzeru, na ktorú intelekt (zbavený "ontologickej substancie") sám nestačí, tu zaplňuje vôľa, ktorá slúži ako

⁴ Akýsi "Zitatenlexikon", ako hovorí E. Rádl vo svojich *Dejinách náboženstiev* I, s. 435.

akýsi "prinucovač intelektu", aby prijal obsahy, ktoré sú mu druhotné. Človek sa musí stať "intelektuálnym sebevrahom", aby sa stal "veriacim"! Sú to výsledky Tomášovej epistemológie, ktorá je viazaná na zmysly - intelekt nemôže prirodzene dosiahnuť božskú substanciu, pretože poznanie začína zmyslami. Až odtiaľto môžeme stúpať k Bohu pomocou kategórií kauzality, a to je podľa Tillicha úloha filozofie náboženstva, vytýčená Tomášom, ktorá pomocou kozmologickej argumentácie "dosiahne Boha" zdanlivo celkom ľahko ([3], 78). Dejiny však ukázali, že "dosiahla" len Ničotu a prázdno po Bohu a spôsobila ateizmus, zavŕšený Nietzscheho "jasnou správou", že Boh je mŕtvý! Je to logické, pretože osvietenstvo podkopalo a demaskovalo "autoritu" (jej úlohu) a na jej troskách bolo vidieť absurdnosť celého systému...

"Ontologický dôkaz" bol teda znemožnený nielen vo svojej pochybenej anselmovskej podobe, ale aj podstatne. Tillich cituje Gilsona, ktorý to vyjadruje nasledovne: "Je skutočne nepopierateľné, že v Bohu sú esencia a existencia totožné. Je to však pravda o existencii, v ktorej Boh večne zotrváva sám v sebe - neplatí to o existencii, ku ktorej môže dospieť naša konečná myseľ, keď dôkazne stanoví, že Boh je." Toto poňatie existencie však podľa Tillicha znižuje existenciu Boha na úroveň existencie hviezdy alebo kameňa (teda vecného vyskytovania sa), a tak nielen umožňuje ateizmus, ale nevyhnutne k nemu vedie, ako to ukázal následný vývoj ([3], 78).

Prvý krok v tomto vývoji - tvrdí Paul Tillich - urobil Duns Scotus, ktorý otvoril neprekročiteľnú priepasť medzi človekom a Bohom ako konečnou a nekonečnou *bytosťou*. Boh prestáva byť samotným Bytím (jeho fundamentom?) a stáva sa zvláštnou bytosťou, ktorá musí byť poznaná *cognitione particulari*. Occam už nazýva Boha *res singularissima* - nedá sa k Nemu priblížiť ani intuíciou, ani abstrakciou (teda vôbec?), iba pomocou mimovedomého stavu milosti, ktorá vraj podnecuje vôľu, aby sa podriadila autorite. To je podľa Tillicha konečným výsledkom tomistického rozkladu augustínovského ("ontologického") riešenia prístupu k Bohu ([3], 79). Je to nielen začiatok "smrti Boha" v dejinách západnej civilizácie (teda nastúpenie *teologickej cesty k ateizmu*), ale zároveň aj skrytý návrat "mocností", neustále ohrozujúcich vedomie človeka nadvládou povery a strachu.

LITERATÚRA

- [1] TILLICH, P.: *Biblické náboženství a ontologie. Výbor ze studií, esejů a kázní*. Praha, Kalich 1990.
- [2] TILLICH, P.: "Náboženství jako rozměr duchovního života člověka." In: ([1], 64 - 65).
- [3] TILLICH, P.: "Dva typy filosofie náboženství." In: ([1], 71 - 89).
- [4] *Blackwellova encyklopedie moderního křesťanského myšlení*. Praha, Návrat domů 2001.
- [5] TILLICH, P.: "O hlbině." In: *Teologie 20. století. Antologie*. Vyšehrad 1995.

Róbert Adamec
EBF UK
Bartókova 8
811 02 Bratislava
SR